

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

əlyazması hüququnda

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ AVROPA İTTİFAQI ÖLKƏLƏRİNDƏ MİQRASIYA SİYASƏTİ

İxtisas: 5901.01-Beynəlxalq münasibətlər

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Nazilə Bəxtiyar qızı Durmazoğlu**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2021

Dissertasiya işi AMEA-nın İnsan Hüquq və Haqları İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: siyasi elmlər doktoru, professor
Gülzar İsxan qızı İbrahimova

Rəsmi opponentlər: siyasi elmlər doktoru, professor
Elman Xudam oğlu Nəsirov

siyasi elmlər namizədi, dosent
Afət Ağaəli qızı Səfərova

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Asif Ağalar oğlu İmaməliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: Akademik
Urxan Kazım oğlu Ələkbərov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: siyasi elmlər doktoru, professor əvəzi
Ziyafət Ziya qızı Həbibova

Elmi seminarın sədri: Siyasi elmlər doktoru, professor əvəzi
Adil Mirabdulla oğlu Mirabdullayev

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə “miqrasiya” fenomeni siyasi qərarların qəbulu meyarına və cəmiyyətin iqtisadi, ekoloji, səhiyyə, etik və mədəni inkişafının həlledici seqmentinə çevrilmişdir. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin miqrasiya haqqında çıxışlarında qeyd olunduğu kimi, “miqrasiya təbii prosesdir və onun qarşısını almaq lazım deyil. Ümumən, miqrasiya müsbət xarakter daşıyır. Miqrasiya prosesi bütün dünya ölkələrinə və xalqlarına mənsubdur”.¹

Əsas miqrasiya hədəflərindən biri olan Aİ ölkələrində bu proseslərin dinamikliyi bu sahədə vahid siyasətin formalaşdırılmasına və təkmilləşdirilməsinə təsiri, miqrasiya böhranı ilə paralel yaranan siyasi, iqtisadi, sosial, dini, irqi, mədəni, psixoloji və digər problemlərin həlli istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər kompleksinin öyrənilməsi sistemli, obyektiv elmi-nəzəri tədqiqatların əhəmiyyətini xeyli artırır. Tədqiqat mövzusunun aktuallığı həm də qloballaşma dövründə təhlükəsizlik və sivilizasiyalararası münasibətlər kontekstində dünya miqrasiya proseslərinin artan siyasi və mədəni əhəmiyyəti ilə müəyyən edilir. Avropada miqrasiya proseslərinin siyasiləşməsi və onların nəticələrinin kompleks təhlili dünya sivilizasiyasının inkişaf perspektivlərinin və dünya mədəniyyətlərinin tarazlığının qlobal təhlükəsizliyə təsiri baxımından qiymətləndirilməsi üçün mühüm amildir.

Bütün bunları nəzərə alaraq dissetasiya işi üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını və tədqiqinin zəruriliyini aşağıdakı müddəalarla ifadə etmək olar:

- Qloballaşma şəraitində siyasi proseslərdə əsas amilə çevrilən beynəlxalq miqrasiya proseslərinin, onun müsbət (demoqrafik, iqtisadi) və mənfi (şəxsiyyətin pozulması, sosial iğtişaşlar, ekoloji fəlakətlər, kütləvi münaqişələr, ekstremist hərəkatlar, cinayətkarlıq, "sağa meyilli" siyasi qüvvələrin yaranması və s.) nəticələrinin tədqiq edilib öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyət daşıyır.
- Bir çox region və sosial təbəqələrə təsir edən miqrasiya dalğaları geniş vüsət almış və özü ilə bərabər gətirdiyi qlobal təhlükəsizlik

¹ Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. İkinci kitab: may, 1994 – dekabr, 1994 / bur. məsul R. Mehdiyev.* – Bakı: Azərnaşr, 1997, 604 s.S.

problemlərinin qarşısını almaq mənbəyinə çevrilmişdir ki, bu da Avropa İttifaqı ölkələrinin indiyə qədər mövcud olan miqrasiya siyasətində tamamilə yeni yanaşmaların tətbiq edilməsinə, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində iştirak edən beynəlxalq subyektlərin birgə səylərinə, maraqlar balansının təmin edilməsinə zərurət yaratmışdır.

- Aİ üzv ölkələrinin həyata keçirdikləri miqrasiya siyasətlərindəki fərqli xüsusiyyətlərin – antimiqrant meyilləri, etnik, milli, dini zəmində tətbiq edilən diskriminasiya halları, ixtisaslı miqrantların cəlb edilməsinə nəzərdə tutan seçicilik prinsipi, miqrant qəbulunda tətbiq edilən qaydaların ifrat bürokratik prosedurlarla müşayiət olunması, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın tətbiqində ikili standartların tətbiqi və s. ümum Avropa miqrasiya siyasətinin formalaşdırılmasına təsiri və miqrasiya sahəsində Aİ modelinin və qazanılan təcrübənin öyrənilməsi də aktualıq kəsb edir.

- Sərhədlərin getdikcə şəffaflaşması, beynəlxalq cinayətkarlığın artması, siyasi təqiblərə məruz qalan insanların sayının artması, müxtəlif sivilizasiyaların bir-birinə dözümsüzlük nümayiş etdirməsi, insan alveri qurbanlarının sayının təxmin ediləndən qat-qat çox olması və s. bu kimi global problemlər birbaşa miqrasiya proseslərinin məhsuludur desək yanlışdır. Avropa İttifaqı da bu problemlərlə özünəməxsus şəkildə mübarizə aparır. Bu mübarizənin nə dərəcədə uğurlu olub olmamasının müəyyənləşdirilməsi zərurəti mövzunun aktuallığını və tədqiqinin vacibliyini bir daha sübut edir.

- Müstəqil Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi miqrasiya siyasətinin inkişaf dinamikasına təsir edən amilləri, habelə ölkə prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla reallaşan bu siyasəti milli təhlükəsizliyin və inkişafın vacib tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirməklə, Aİ təcrübəsi ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edərək öyrənmək nəzəri və praktik baxımdan əhəmiyyətlidir.

- Mövzunun aktuallığı həm də onunla izah olunur ki, miqrasiya dövlət idarəçiliyi sisteminin bütün sahələrinə birbaşa və dolayısı ilə təsir edir. Bu da yeni qanunların yaradılmasını, milli büdcənin, təhsil sisteminin, ictimai sağlamlıq və təhlükəsizlik kimi məsələlərin yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Bu cür vacib tematik məsələlər bəsit məlumatlandırıcı vasitələrlə həll edilə bilməz. Bu

beynəlxalq, regional və lokal səviyyədə geniş miqyaslı hərtərəfli strateji və struktur proqram və araşdırmaları zəruri edir.

Miqrasiya problemi çoxlu sayda araşdırmaçı alimlərin diqqətini cəlb etmiş və tədqiqat mövzusu kimi işlənmişdir. Azərbaycanlı müəlliflərdən mövzu ilə sıx bağlı olan araşdırmalar F. Abdullayev, M. Sərdarov, Ə. Əliyev, A. Əhmədov, E. Nəsimov, A. Rəhimov və başqaları tərəfindən aparılmışdır.²

Fətəli Abdullayevin “Müasir Azərbaycanda miqrasiya siyasəti və beynəlxalq əməkdaşlıq” və “Miqrasiya və milli təhlükəsizlik” əsərlərində müasir Azərbaycan dövlətinin milli miqrasiya siyasətinin əsas prinsipləri, milli təhlükəsizlik məsələləri, miqrasiya prosesləri, onların mahiyyəti, reallığı və perspektivləri barədə bir çox məsələlərin təhlili verilmiş, miqrasiya məsələləri ilə bağlı dəyərli fikir və tövsiyələr öz əksini tapmışdır.³

M.Sərdarovun “Qloballaşma və miqrasiya siyasəti” adlı əsərində hazırda bütün dünyanı öz orbitinə cəlb edən qloballaşmanın həyatımızın sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mənəvi-mədəni sferalarına təsiri barədə qısa məlumat verilir, öz müsbət və mənfi cəhətləri ilə ölkələri narahat edən bu prosesə bir sıra alimlərin və mütəxəssislərin yanaşmalarına dair nümunələr gətirilir, qloballaşma və inteqrasiya mühitində əhali miqrasiyasının idarə olunmasında yaranan problemləri araşdırılır və belə şəraitdə Azərbaycanda aparılan miqrasiya siyasətini şərh edilmişdir.⁴

Ə. Əliyevin “Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri” kitabında beynəlxalq insan hüquqları, miqrasiya problemlərinin nəzəri və praktiki məsələləri, beynəlxalq hüquqda hökm sürən fikir ayrılığı, beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normalar (universal, regional, ikitərəfli), o cümlədən müxtəlif dövlətlərin dövlətdaxili qanunvericiliyi əsasında

² Əhmədov A. “Azərbaycan Respublikasında miqrasiya siyasəti və miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi”. “Dirçəliş-XXI əsr”, №12(180), 2013, 113-123 s.; Rəhimov A. “Azərbaycanın dinamik inkişafı miqrasiya proseslərinin dövlət səviyyəsində tənzimlənməsini zəruri edir.”// “Azərbaycan qəzeti”, 2009, 19 mart

³ Abdullayev F. Müasir Azərbaycanda miqrasiya siyasəti və beynəlxalq əməkdaşlıq. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 328 s. ; Abdullayev F. Miqrasiya və milli təhlükəsizlik. Bakı: Elm, 2011, 284 s.

⁴ Sərdarov M. Qloballaşma və miqrasiya siyasəti. Bakı: Təknur, 2010, 124 s.

geniş təhlil edilir.⁵

“Miqrasiyanın əsasları, miqrasiologiya, miqrasiya prosesləri, dünya miqrasiya mərkəzləri” adlı kitabın müəllifi E. Nəşibov miqrasiyanın əsas mahiyyətini elmi-nəzəri mülahizələrlə işıqlandırır. Miqrasiyanın məzmunu izah edilir.⁶

Qərb tədqiqatçılarının tədqiq olunan problemin müxtəlif aspektlərinə həsr olunmuş işləri də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

A.Kuvikinin "Keçid dövründə Mobillik: Aİ-nin genişlənməsindən sonra miqrasiyanın xüsusiyyətləri" əsərində Kipr və Malta da daxil olmaqla, on mərkəzi və şərq Avropa ölkəsi, 2004-2007-ci illər arasında iki dalğada Avropa Birliyinə qoşulması, Aİ-nin genişlənməsi nəticəsində yaranan miqrasiya modelləri ilə bağlı yeni araşdırmaları təqdim olunur. Polşa, Rumıniya, Macarıstan və Latviyadan olan miqrantlar, eləcə də Birləşmiş Krallıq və Almaniya kimi təyinat ölkələri üzrə aparılan tədqiqatlar da daxil olmaqla, əldə edilən toplu gələcək miqrasiya tendensiyalarına işarə edir və gələcək tədqiqatlar üçün bir növ yol xəritəsini müəyyənləşdirir.⁷

K.Eisele “Aİ-nin Miqrasiya Siyasətinin Xarici Miqyası: Aİ-də üçüncü dünya ölkələri vətəndaşlarının fərqli hüquqi statusları: Müqayisəli Perspektiv” əsərində, üçüncü dünya ölkələrinin vətəndaşlarının müxtəlif hüquqi mövqelərini müqayisə etməklə, miqrasiya hüququ və siyasəti məsələsində fərqli fikirlərin hökm sürdüyü Aİ çərçivəsində ümumi Aİ miqrasiya siyasətinin yaradılması məqsədinə nail oluna biləcəyi ideyasına tənqidi şəkildə yanaşılmış, bir sıra mülahizələr irəli sürülmüşdür.⁸

Miqrasiya proseslərinin ayrı-ayrı aspektlərini araşdıran xarici müəlliflərdən Q.Qoldin, J.Monar, A.Geddes, C.Boswell, E.Meyers, E.Collette, V.L.İnozemtsev, İ.Likaşuk, G.Beijer, S.V.Ryazantsev, O.Potyomkin, Cathrine Wihtol de Wenden, C.Bonifazi, E.Brouwer, P.

⁵ Əliyev Ə. *Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri*. Bakı: Qanun, 2007, 488 s.

⁶ Nəşibov E. *Miqrasiyanın əsasları. Miqrasiologiya. Miqrasiya prosesləri. Dünya miqrasiya mərkəzləri. I Kitab*. Bakı: Elm və Təhsil, 2014, 240 s.

⁷ Kuvik A. *Mobility in Transition: Migration Patterns after EU Enlargement*. Amsterdam University Press, 2013, pp.333

⁸ Eisele. *K The External Dimension of the EU's Migration Policy: Different Legal Positions of Third-Country Nationals in the EU: a Comparative Perspective*. BRILL, 2014, pp.556

Catz və başqalarının əsərləri xüsusi yer tutur. Bu müəlliflərin hər birinin problemə dair əsərlərində miqrasiya prosesləri, qloballaşma prosesinin ona təsiri, Avropa İttifaqının miqrasiya siyasətinin əsas xüsusiyyətləri tədqiq olunaraq öz əksini tapmışdır. Həmçinin, adlarını qeyd etdiyimiz tədqiqatçılar bu problemi bütöv halda – kompleks şəkildə olmasa da, onun ayrı-ayrı aspektlərini araşdırmışlar və öz əsərlərində miqrasiya prosesini qlobal beynəlxalq sferada görməyimizə imkan yaratmışlar.⁹

Avropa İttifaqı ölkələri üçün qlobal problemə çevrilən miqrasiya fenomeni öz həllini tapmaqda çətinlik çəkdiyi üçün bir çox tədqiqatçıların araşdırma mövzusu kimi aktuallığını qoruduğu kimi, həm də bir sıra miqrasiya tədqiqat mərkəzlərinin yaranmasına münbit şərait yaratmışdır. Nəticədə geniş tədqiqat materialı meydana gəlmişdir ki, biz də bu elmi işin tədqiqində bu materialların analizini və işin mahiyyətinə uyğun nəticə çıxarmağı nəzərdə tutmuşuq.

Hesab edirik ki, mövzu ilə bağlı çoxsaylı ədəbiyyatın mövcud olmasına baxmayaraq, problemin Azərbaycanda və xarici ölkələrdə siyasi elm çərçivəsində yetərincə işlənməməsi və kompleks elmi analizinin aparılmaması onun xüsusi təhlilini tələb edir.

Məhz buna görə də problemin öyrənilməsinə dair daha əsaslı nəzəri-konseptual mənbələr və praktiki reallıqlara söykənən baxışlar sistemi bəhs edilən mövzunun ətraflı araşdırılması üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın obyektini qloballaşma prosesinin tərkib hissəsi kimi Avropa İttifaqında miqrasiya prosesləri, **predmetini isə** Aİ ölkələrində miqrasiya siyasətinin xüsusiyyətləri və əsas istiqamətlərinin formalaşması, həyata keçirilməsi mexanizmləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədini

⁹ J. Monar, *A New Area of Freedom, Security and Justice for the Enlarged EU? The Results of the European Convention / The Area of Freedom, Security and Justice in the Enlarged Europe*. Ed. by. K. Henderson. N.Y., 2005 pp. 192.; E. Collette *Beyond Stockholm: overcoming the inconsistencies of immigration policy*. EPC Working Paper # 32 December 2009, pp. 92. ; G. BEIJER, "Modern Patterns of International Migratory Movements", *Migration, Social Studies II*, Editor: J. A. JACKSON, Cambridge University Press, 1969, p. 298. ; Cathrine Wihtol de WENDEN, "Immigration Policies in the European Union: The Case of France", *Foreign Policy in Dialogue - National Perspectives on EU Immigration Policy*, N: 8, 3 May 2007, <http://www.deutsche-aussenpolitik.de/newsletter/issue22.pdf>, pp. 33-41; Corrado Bonifazi, *International Migration in Europe: New Trends and New Methods of Analysis*, Amsterdam University Press 2008, pp. 345.; E. Brouwer and P. Catz, *Immigration, asylum and terrorism: a changing dynamic in European law*, Nijmegen, KU Nijmegen 2003, pp. 95-146.

qloballaşma şəraitində Avropa İttifaqının vahid miqrasiya siyasətinin formalaşdırılmasında mövcud olan problem və tendensiyaları müəyyənləşdirməklə miqrasiya sahəsində Avropa İttifaqı ölkələri arasında çoxtərəfli əməkdaşlığın əsas praktik mexanizmlərinin mahiyyətini aydınlaşdırmaq və səmərəlilik dərəcəsini öyrənməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı tədqiqat vəzifələri müəyyənləşdirilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- beynəlxalq miqrasiyanın qloballaşma şəraitində yaranmış sosioloji fenomen kimi öyrənilməsi;
- miqrasiya proseslərinin Avropa İttifaqının inkişafına təsir xüsusiyyətlərinin və əsas nəticələrinin təyin edilməsi;
- miqrasiya proseslərinin Avropa İttifaqında mahiyyətini, dinamikasını və əsas istiqamətlərini təhlil etmək;
- Avropa İttifaqı məkanında vahid miqrasiya siyasətinin yaradılması qarşısında duran əsas maneə və problemləri hərtərəfli öyrənmək;
- şərq ölkələrində baş verən müasir miqrasiya prosesləri kontekstində Avropada miqrantların sayının artması və inteqrasiya problemləri kimi siyasi problemləri nəzərdən keçirmək və Avropa İttifaqı ölkələrinin miqrasiya siyasətinin mənfi və müsbət cəhətlərinin xarakterizə etmək;
- qloballaşmanın tərkib hissəsi kimi Avropa regionundakı miqrasiya prosesinin tənzimlənməsi siyasətini təhlil etmək;
- miqrasiya prosesini bəşər sivilizasiyasının qlobal proseslərinin tərkib hissəsi kimi təhlil etmək;
- Aİ-da multikulturalizm siyasətinin iflas səbəblərini tədqiq etmək;
- Avropa İttifaqı dövlətlərinin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və müdafiə sahəsində miqrasiya siyasətinin yerinin və rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- Avropa İttifaqının beynəlxalq miqrasiya siyasəti sahəsində strateji rolunun atması şəraitində Azərbaycan və Aİ-nın əməkdaşlıq münasibətlərinin və onun təkamül istiqamətlərinin təhlil edilməsi.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyanın əhatə etdiyi məsələlərin araşdırılması zamanı aşağıdakı tədqiqat üsulları və metodlarından istifadə olunmuşdur:

- tədqiqatın aparılmasında ümumməntiqi metodlardan - analiz,

sintez, induksiya, deduksiya, struktur-funksional analiz metodlarından, eksplikativ metodlardan, ümumiləşdirmə, fənlərarası elmi metodlardan istifadə edilmişdir və bu yanaşmaların əsasında müvafiq elmi nəticələr əldə edilmişdir;

- siyasi fenomen kimi beynəlxalq miqrasiya proseslərinin nəzəri və praktiki məsələlərinin elmi araşdırılması sistemli yanaşma əsasında və müqayisəli təhlil metodları ilə gerçəkləşdirilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- beynəlxalq miqrasiya böhranının inkişaf istiqamətləri və təhlükə potensialı - Avropa əhalisi arasında millətçi əhval-ruhiyyənin, irqçiliyin, islamafobiyanın sürətlə artmasını şərtləndirən faktor rolunu oynaması;
- qloballaşmanın insanların mobilliyini artıraraq və miqrasiyanın inkişafını sürətləndirən mühüm faktor olması;
- qeyri-stabillik şəraitində və ölkələrin qeyri-bərabər inkişaf problemləri fonunda miqrasiyanın daha intensiv və qlobal xarakter alması;
- miqrasiya dalğalarının ümumdünya siyasi proseslərinə təsiri, dövlətlərin və onun institutlarının cəmiyyətin bütövlüyü naminə daxili və xarici milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi funksiyalarına təhdid kimi;
- Avropa İttifaqı ölkələrinin vahid miqrasiya siyasəti modeli: onun uğurlu və qüsurlu cəhətləri;
- Aİ-da yaranmış miqrasiya problemlərinin həlli üçün adekvat siyasi mexanizmlərin yoxluğu;
- Aİ dövlətləri və qeyri-dövlət qurumları arasında dialoqun inkişafı səmərəli miqrasiya siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün əsas şərtidir;
- Azərbaycan Respublikasının miqrasiya siyasəti səmərəli mexanizmlər vasitəsilə reallaşır və bu təcrübə digər ölkələr üçün nümunə kimi faydalı ola bilər .

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində:

- tədqiqat işində qlobal miqrasiya böhranı və onun Avropa İttifaqı ölkələrində təzahürləri, onların sosial-siyasi aspektləri ətrafı nəzərdən keçirilir, beynəlxalq, regional və milli səviyyələrdə miqrasiya böhranı problemlərinin siyasi müstəviyə keçməsi prosesi səciyyələndirilir;

- "sivilizasiyaların toqquşması" və qlobal sistemə qarşılıqlı əlaqələrin intensivləşməsi kontekstində miqrasiya faktorunun Avropadakı müasir siyasi proseslərə təsiri ilə bağlı elmi ümumiləşdirmələr aparılmışdır;
- Aİ quruluşunun mövcudluğuna təhdidlər və Aİ siyasi reallığının dəyişməsinə şərtləndirən amillər müəyyən edilir, buna dair göstərilən faktlar sistemləşdirilir və ümumiləşdirilir;
- Aİ təmsalında formalaşdırılmasına cəhd edilən vahid mirasiya siyasətinin kifayət qədər effektiv olmaması, məhz miqrantların Avropa birliyinə adaptasiya mexanizmləri və multikulturalizm prinsiplərinin dəyərsizləşməsi amilləri ilə birbaşa əlaqəli olması əhatəli tədqiq edilərək aşkarlanmışdır;
- Qloballaşan dünyada miqrasiya probleminin kulminasiya nöqtəsinə çatmadığı, İKT-nin, rəqəmsal məkanın, süni intellektin və s. sürətli inkişafının şahidi olduğumuz dövrdə korrupsiya, qanunsuz miqrasiya, terrorizm kimi həlli çətin problemlərin aradan qaldırılmasında innovativ təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqinin qeyri-effektivliyi sübuta yetirilir;
- Dissertasiyada qloballaşma və miqrasiya prosesləri kontekstində Aİ-nin regional aktor kimi xarici siyasət strategiyası təhlil edilmiş, siyasi perspektivlərə və problemlərə dair faktlar və nəticələr sistemləşdirilir və ümumiləşdirilir;
- Aİ-nin ictimai-siyasi sabitlik, təhlükəsizlik və müdafiə məsələləri kontekstində beynəlxalq miqrasiya faktorunun təsir mexanizmləri araşdırılmış, müasir siyasi reallıqlar əsasında gələcəyə dair proqnozlar, təklif və tövsiyələr ifadə edilmişdir.
- Azərbaycan Respublikası və Aİ-nin miqrasiya siyasəti sahəsində əməkdaşlığının inkişafına və səmərəliliyinə təsir edən amillər göstərilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya tədqiqatı bir çox aspektlərdən mühüm nəzəri və əməli əhəmiyyət kəsb edir. Onun materialları və elmi nəticələri problemlə bağlı yeni elmi araşdırmaların aparılması üçün zəmin ola bilər.

Tədqiqat materiallarından miqrasiya problemi, Avropa İttifaqının miqrasiya siyasəti ilə bağlı treninqlərin keçirilməsində, tədris kursları və proqramlarının hazırlanmasında və tədris olunmasında istifadə edilə

bilər. Elmi araşdırmadan Azərbaycanda beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi, beynəlxalq münasibətlər tarixi və xarici siyasət problemlərinə dair dərsləklərin, tədris vəsaitləri və monoqrafiyaların işlənməsində və s. faydalı ola bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas nəticələri müəllifin çap olunmuş elmi məqalələrində və elmi konfranslardakı məruzələrində öz ifadəsini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.

AMEA-nın İnsan Hüquq və Haqları İnstitutu

**Dissertasiyanın struktur bölmələri və ümumi həcmi (işarələr-
lə).** Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, yeddi paraqraf, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 24532 işarə, I Fəsil - 77387 işarə, II Fəsil -128205 işarə, III Fəsil - 70304 işarə, Nəticə - 15013 işarə. Ümumi həcmi **340007** işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Avropa İttifaqı ölkələri qlobal miqrasiya proseslərində**” adlı I fəslə iki paraqraftan ibarətdir. “**Beynəlxalq miqrasiya qloballaşmanın təzahürlərindən biri kimi**” adlı I paraqrafta miqrasiya bir fenomen kimi bəşər tarixinin bütün dövrlərində mövcud olan ictimai reallıq və mühüm bir proses kimi araşdırılır.

Miqrasiya və onu doğuran səbəblərin araşdırılması, dünya dövlətləri tərəfindən miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi sahəsində ümumi qaydaların müəyyənləşdirilməsi müasir qloballaşma əsrində həlli vacib, aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Buna görə də müasir dövrdə yaranmış qlobal miqrasiya böhranı və onun beynəlxalq məkandakı təzahürləri, sosial-siyasi aspektləri, miqrasiya siyasətinin dövlətlərin ümumi siyasi strukturunda yeri təhlil edilir, problemə nəzəri-konseptual yanaşmalar nəzərdən keçirilir.

Beynəlxalq miqrasiya fenomeninin mahiyyəti və komponentləri, bir sıra aktual miqrasiya növləri: kriminal miqrasiya, beyin köçü, qeyri-qanuni miqrasiyanın ölkələrin inkişafına, demografik, iqtisadi, sosial vəziyyətinə təsiri prizmasından tədqiq edilib, müəyyən dəyərləndirmə və nəticələr əldə edilmişdir.

XX əsrdə miqrasiya axınlarının intensiv şəkildə genişlənməsi müşahidə olunur. Əsrin sonunda isə miqrasiya fenomeni bütün qlobal

problemlərin tərkib hissəsinə çevrilir. Bu da miqrasiya siyasətinə yeni yanaşmaları tələb edir.¹⁰

Həmçinin, pandemiya dövrü, postpandemiya miqrasiya proseslərinin gələcək inkişaf xüsusiyyətlərinə dair mülahizə və gözləntilər müqayisəli formada, faktlarla diqqətə çatdırılmışdır.

Miqrasiyanın nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi onun yeni qanunauyğunluqlarının, tiplərinin, növlərinin, formalarının üzə çıxarılmasına, miqrasiya axınlarının qüvvəsini, dərinliklərini və səbəblərini aşkarlamağa imkan verir.

Miqrasiyanın nəticələri müxtəlif sferalarda – siyasi, iqtisadi, mədəni-psixoloji və digər sferalarda özünü göstərir. Qeyd olunduğu kimi, onlar bəzi hallarda münəfişlərin mənbəyi olaraq, pozitiv və neqativ xarakter daşıyır. Ona görə də hazırda əhali miqrasiyasının tənzimlənməsi demoqrafik siyasətin çərçivəsindən çıxaraq yeni kompleks yanaşmaları, dövlətin və ictimai təşkilatların səylərinin birləşdirilməsini tələb edir.¹¹

Birinci fəslin **“Qlobal miqrasiya proseslərində Avropa İttifaqı nümunəsi: problemlər və perspektivlər”** adlı ikinci paragrafında miqrasiya prosesləri ilə bərabər qloballaşma və onun bu proseslərə olan təsiri də araşdırılır.

Aİ idealının reallaşması tarixçəsinə qanunvericiliyin yaranması və tətbiqinə, strukturuna qısa nəzərdən sonra ümumavropa miqrasiya siyasəti yolunda atılan addımlar, qəbul olunmuş sazişlər və sənədlər tədqiq edilmiş miqrasiya siyasətindəki qanun boşluqları, problemlər ətrafı araşdırılmışdır.

İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə baş verən miqrasiya prosesləri, onun istiqamətləri, yaranmış yeni dünya nizamının fonunda yaranan siyasi, iqtisadi, sosial problemlər, onların Aİ ölkələrinin, xüsusilə Skandinav ölkələrinin miqrasiya siyasətinə təsiri ölkələrarası qeyri-bərabər inkişaf prizmasından tədqiq edilmişdir.

Müasir dünyada vahid iqtisadi və informasiya məkanının yaranması proseslərinin güclənməsinin sürəti «qloballaşma»nın artıq meyl deyil, sivilizasiya tarixinin növbəti mərhələsi olduğunu qətiyyətlə

¹⁰ Гольдин Г. Миграция населения: проблемы политико-правового регулирования. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. док. полит. наук. Москва: 2001, 46 с.

¹¹ Sərdarov M. Qloballaşma və miqrasiya siyasəti. Bakı: Təknur, 2010, 124 s.

təsdiq etmişdir.

Qloballaşma probleminin dünya birliyi ölkələri tərəfindən həyata keçirilən miqrasiya siyasəti ilə bilavasitə əlaqəsi vurğulanır. Aİ ölkələrində miqrasiya siyasətinin yeri, Aİ-nin bu istiqamətdəki siyasətinin əsasları təhlil edilir, ümumiləşdirilmiş mülahizələr irəli sürülür. XX əsr boyu intensiv genişlənməsi müşahidə edilən miqrasiya axınları, ümumilikdə miqrasiya fenomeninin bir çox qlobal problemlərin kəskinləşməsinə səbəb olan faktorlardan biri olduğu vurğulanır. Bu, miqrasiya siyasətinə yeni yanaşmalar tələb edir ki, onlar dünyanın müxtəlif regionları arasında maraqlar balansının qorunub saxlanmasına köməklik göstərə bilsin.¹²

Məlumdur ki, son iki yüzilliyin qovşağında miqrasiya siyasəti bütün ölkələrin beynəlxalq həyatının və milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm faktorlardan birinə çevrilmişdir. Avropa İttifaqı ölkələrinin parlamentləri və dövlətlərinin ümumiləşdirilmiş sənədlərində qitədə miqrasiya proseslərinin inkişafı, Şərqi və Mərkəzi Avropa dövlətlərində, o cümlədən MDB ölkələrində baş verə biləcək analogi proseslər barədə proqnozlar verilir. Ekspertlərin fikrincə, bu regionlardan gözlənilən miqrasiya dalğası Qərbin nail olduğu siyasi stabilliyə və əhalinin yaşayış səviyyəsinə ciddi təhlükə yaradır.

Dissertasiyanın **ikinci fəsl** **“Avropa İttifaqı ölkələrində miqrasiya siyasəti: xüsusiyyətləri və perspektivləri”** üç paragrafdan ibarətdir. Fəslin **birinci paragrafı** **“Miqrasiya siyasəti Avropa İttifaqına üzv ölkələrin dinamik inkişaf amili kimi”** adlanır. Avropada aparılan vahid miqrasiya siyasətinin Avropa İttifaqına üzv ölkələrin inkişafına təsirini daha aydın göstərmək üçün Avropa İttifaqı ölkələrinin miqrasiya tarixinə nəzər salınmış, müxtəlif miqrasiya proqramlarının fəaliyyəti təhlil edilmişdir.¹³ Həmçinin, üçüncü dünya ölkələri vətəndaşlarının qanuni miqrasiyaları ilə bağlı milli qaydaların getdikcə sərtləşdirilməsindən bəhs edilir, İttifaq səviyyəsində yaradılması istənilən ortaq miqrasiya siyasətinin hərtərəfli və ciddi bir miqrasiya siyasəti əvəzinə, "ortaq miqrasiya nəzarəti" nə doğru irəlilədiyi göstərilir.

Avrozonada miqrasiya siyasətini müəyyən etmək üçün vahid yanaşma mövcud deyil, lakin daha dəqiq təhlil üçün Q. Laxav onun əsas

¹² Sərdarov M. *Qloballaşma və miqrasiya siyasəti*. Bakı: Təknur, 2010, 124 s.

¹³ Triandafyllidou A, Gropas R. *European Immigration: A Sourcebook*. GB: Taylor & Francis Group, 2007, pp.400

iki komponentini ayırmağı təklif etmişdir.¹⁴ Miqrasiya siyasətinin birinci komponentinə miqrasiyanın tənzimlənməsi məsələləri daxildir, məsələn, Aİ ərazisi daxilində giriş icazəsi, ailə birləşmələri və sərbəst hərəkət kimi məsələlər. İkinci komponent isə miqrantlara qarşı münasibətlə bağlı siyasətə toxunur, onların hüquq və vəzifələri (məskunlaşmaq, iş, təhsil, vətəndaşlıq hüququ, dövlət tərəfindən qəbul olunan siyasi hüquqlar və ayrı-seçkiliyə qarşı tədbirlər) müəyyən edilir.

2008-ci ildə iqtisadi böhranın təsirinin olduqca böyük olması üzv ölkələrin miqrasiya siyasətini müəyyənləşdirərkən milli prioritetlərini nəzərə almasına səbəb olmuşdur. Yaxın dövrdə yüksək ixtisaslı miqrant işçiləri ölkəyə cəlb etmək üçün proqramlar təşkil edən Avropa dövlətlərinin əksəriyyəti son dövrdə baş verən siyasi, iqtisadi proseslərdən sonra yüksək ixtisaslı miqrant işçilər üçün belə kvota tətbiqini nəzərdən keçirirlər. Fransa və İtaliya dövlətləri, hətta Aİ vətəndaşı olan şəxsləri belə ölkədən xaric etməyi asanlaşdıracaq tənzimləmələri müzakirə edir. Bu proseslər nəzərə alındıqda İttifaq üzvü olan ölkələrin hərtərəfli və ciddi bir ortaq miqrasiya siyasəti üzərində uzlaşmalarının olduqca çətin olduğu faktlarla sübut edilir, mövcud vəziyyətdən mümkün çıxış yollarına dair mülahizə və fikirlər irəli sürülür.

2015-ci il miqrasiya böhranı ilə nəticələnən “Ərəb baharı” Şimali Afrika və Yaxın Şərqdən Avropaya yeni miqrasiya dalğalarına gətirib çıxardı. Bu problem Suriya, Liviya, Misir, Əfqanıstan ölkələrində özünün pik həddinə çatmışdır. Əhalisinin ¼-i qaçqına çevrilən Suriya əhalisi də digər qaçqınlar kimi Livan, Türkiyə, İordaniyaya üz tutmuşdur. Aİ-Türkiyə arasındakı 18 mart 2016 sazişi, bu sazişi qanuni perspektivləri real siyasi proseslərlə paralel tədqiq edilmişdir. Bütün bu beynəlxalq siyasi proseslər və onların nəticələri, miqrantların aqibəti ilə bağlı fikir və mülahizələr ümumiləşdirilmişdir.¹⁵

Bəhs olunan fəslin **“Avropa İttifaqı miqrasiya proseslərinin xüsusiyyətləri və onların tənzimlənməsi siyasətinin istiqamətləri”** adlanan ikinci paragrafında Avropada miqrasiyanın əsas istiqamətlərinə və Avropa İttifaqının qarşılaşdığı bir sıra problemlərə nəzər salınır.

¹⁴ Lahav G. *Immigration and Politics in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, pp. 316

¹⁵ Günther H.-C. *Arab Spring and Syrian Crisis: International and Regional Dimensions*. East and West. Nordhausen 2019, pp.159

Vahid miqrasiya rejiminin yaradılması ilə bağlı qəbul olunmuş qanun və direktivlər tədqiq edilir.

Hal-hazırda, Avropa böyük köçün yeni mərhələsini yaşayır. Milli statistikaların məcmusu (hətta onlarda mövcud olan qeyri-müəyyənlik və səhvlərlə bircə) göstərir ki, Avropa İttifaqında xarici mənşəli əhali təqribən 40,5 milyondur və bu da ümumi əhalinin təqribən 8,8 faizini təşkil edir. Əcnəbilərin mütləq sayının ən yüksək olduğu ölkələrin Almaniya, Fransa, Birləşmiş Krallıq, İtaliya, İspaniya, Belçika, Avstriya, Yunanıstan və Hollandiyanın olduğu bildirilir. Bu 9 ölkədə yaşayan miqrantlar ümumilikdə Aİ-da mövcud olan xarici mənşəli vətəndaşların 89%-ni təşkil edir.¹⁶

Avropa daxilinə miqrant axınlarının təkcə yeni dövrünü deyil, həm də onun modellərinin dəyişkən formalarını təcrübədən keçirən Avropaya miqrantların axınını stimullaşdıran amillər - nəqliyyatın miqyasının, sürətinin və dəyərinin artması, informasiya kommunikasiya texnologiyalarının təkmilləşməsi, internetin inkişafı, kütləvi informasiya vasitələri, beynəlxalq vahid dilin(ingilis dili) mənimsənilməsi, qlobal təhsil və s. araşdırılmışdır.

Aİ dövlətlərinin gündəliyində duran fundamental problemlərdən biri kimi miqrantların inteqrasiyası problemi, xüsusilə İtalya və İspaniya inteqrasiyanın vəziyyəti tədqiq edilmiş, siyasi təcrübədə problemə dair mövcud olan mümkün həll yolları təhlil edilmiş və təsnifatlaşdırılmışdır.¹⁷

Dəmir pərdənin aradan qalxması ilə Şərqi Avropa ölkələrinin də Aİ-na daxil olması, yeni qatılan ölkələrdəki və qərbi Avropa ölkələri arasındakı yüksək maaş fərqi ənənəvi qonaq işçi miqrasiyasını yenidən canlandırdı. Lakin bu tip miqrasiyaların Avropanın qərbi və şərq arasında iqtisadi ahəngi zəiflətməsi və miqrant verən ölkələrdə əhali artımında ciddi enişə səbəb olması mümkündür.¹⁸

Bu paraqrafda toxulan mühüm məsələlərdən biri də “Avropa Qalası” siyasətinin reallaşdırılmasında tətbiq edilən plan və tənzimləmə

¹⁶ *Migration and mobility in Europe: trends, patterns and control.* Heinz Fassmann, Max Haller, David Lane. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar, 2009, pp. 312

¹⁷ *Barbulescu R. Migrant integration in a changing Europe.* USA, University of Notre Dame, 2019, pp.294

¹⁸ *Migration and mobility in Europe: trends, patterns and control.* Heinz Fassmann, Max Haller, David Lane. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar, 2009, pp. 312.

metodları, onların uğurlu və uğursuz nəticələri, Avrostatın miqrasiyanın Avropada gələcəyinə dair proqnozlarının mümkünlük dərəcəsinin faktlar əsasında analiz edilib tədqiq edilməsidir.

“Yeni miqrasiya rejimi” insan axınlarına kütləvi nəzarət etmək üçün nəhəng məbləğdə yeni hərbi texnologiyaların tətbiqini nəzərdə tutur. Avropa vətəndaşlarının hərəkəti ilə qeyri-vətəndaşların miqrasiya nəzarətində fərqli yanaşma çox qabarıq nəzərə çarpır. 2009-cu ildən etibarən İttifaq ölkələrinin vətəndaşı olanların pasportlarında biometrik göstəricilərin, elektron barmaq izlərinin və fotosəklin əks olunması, 2011-ci ildən isə miqrantlara viza üçün sənəd verərkən biometrik məlumatların, elektron ünvanın, telefon nömrəsi və biletdə xərclərini necə ödəməsi haqqında qeydlərin tələb olunmasının tətbiqi qeyri-leqallara qarşı tədbirlərin xüsusilə sərtləşdirilməsindən xəbər verir.

Sərhəd boyu nəzarətdən əlavə ən çox qeyri-qanuni miqrantın gəldiyi Aralıq və Qara dənizi sahilləri, Kanar adalarında nəzarət xeyli gücləndiriləcək. Hər il minlərlə miqrant məhz bu ərəzilərdən Avropaya yol tapır. Burada ilk dəfə 2013-cü il 2 dekabrda EUROSUR adlanan ən yeni total hərbi izləmə texnologiyası tətbiq olunmağa başlanmışdır. Bu yeni nəzarət sistemi Avropa İttifaqına üzv olan 18 ölkədə, o cümlədən Norveçdə tətbiq olunmağa başlanmışdı.¹⁹

Yeni miqrasiya rejimi – “Avropa qalası” siyasəti İttifaq ölkələri ilə sərhədi olan ölkələr arasında “immiqrasiya kordonunun” yaradılmasına səbəb olur ki, bu da qaçqın, immiqrant və s. kateqoriya insanların taleyinin “Qala daxilində” deyil, miqrant verən ölkələrdə həll edilməsini şərtləndirir. Bu da insan hüquq və azadlıqlarının lazımı səviyyədə təmin olunmaması və ölkələrdə miqrantların taleyinin əvvəlcədən müəyyənlənməsi deməkdir.²⁰

İkinci fəslin “Miqrasiya probleminin Avropa İttifaqı ölkələrinin milli təhlükəsizliyinə və müdafiə sisteminə təsiri” üçüncü paragrafında müasir dövrdə miqrasiya proseslərinin Avropa İttifaqı üçün yaratdığı təhlükəsizlik problemləri və təhdidlərdən bəhs olunur, onların həlli yolları araşdırılır, vurğulanır ki, miqrasiya prosesləri siyasi həyata təsir edərək cəmiyyətdə sosial və siyasi gərginlik törədən potensial təhdid mənbəyi

¹⁹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Eurosur> *European Border Surveillance System*

²⁰ Abdullayev F. *Müasir Azərbaycanda miqrasiya siyasəti və beynəlxalq əməkdaşlıq*. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 328 s.

qismində çıxış edir. Beynəlxalq münasibətlər sahəsində dövlətlərarası problemlər yarada bilən siyasi qərarların verilməsinə, sanksiyaların tətbiqinə gətirib çıxarır. Dövlətin vaxtında və adekvat həyata keçirilən siyasəti ilə onun tənzimlənməməsi miqrasiyanın qeyri-leqal müstəviyə, “kölgəyə” çəkilib getməsinə və daha da təhlükəli şəkil almasını şərtləndirir.

Burada Aİ daxilində milli təhlükəsizlik siyasətinin inkişafını formalaşdıran, ona yön verən proseslər və faktorlar Avropada miqrasiya və inteqrasiya kontekstində tədqiq edilir. Aİ islamçı terrorçular tərəfindən təhlükəsizlik təhdidlərinin, miqrasiya və sərhəd təhlükəsizliyi problemlərinin və ətraf mühit problemlərinin mövcud olduğu mürəkkəb təhlükəsizlik mühitində fəaliyyət göstərir. Bunlarla məşğul olmaq üçün Aİ 2003-cü ildə Avropa Təhlükəsizlik Strategiyasının²¹, 2009-cu il İnformasiya İdarəetmə Strategiyasının²² və 2010-cu il Daxili Təhlükəsizlik Strategiyasının²³ qəbulu da daxil olmaqla bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir.

Bununla belə, Avropanın təhlükəsizlik sahəsində daha mərkəzləşdirilmiş fəaliyyətə nail olmaq üçün göstərdiyi bütün səylərə baxmayaraq, Avropa yanaşmasının həqiqətən də strateji olub-olmaması ilə bağlı cavablandırılmalı bir çox suallar mövcuddur.

Avropada daxili təhlükəsizliyin inkişafı ilə bağlı iki əsas baxış formalaşmışdır. Birincisi, Avropada “milli təhlükəsizlik siyasətinin” olmaması və onun potensial nəticələrini əks etdirir. İkincisi, Aİ-də daxili təhlükəsizlik ideyalarının digər ölkələrin siyasi təcrübəsinin təsiri altında inkişafını araşdırır.²⁴

Sübut edilməsinə ehtiyac olmayan problemlər sırasında milli təhlükəsizlik üçün ən böyük təhdidlərdən biri olan beynəlxalq terrorizm tədqiq edilmiş, onun xarakterik xüsusiyyətləri, miqrasiya mənşəli təhdidlər arasında yeri müəyyənləşdirilmişdir.

Optimal miqrasiya siyasətinin həyata keçirmək üçün zəruri fak-

²¹ “A Secure Europe in a Better World”, *European Security Strategy*, December 12th 2003, Brussels. pp.14.

²² https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/111549.pdf

²³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:jl0050>

²⁴ *European Homeland Security : A European Strategy in the Making?* Taylor & Francis Group, 2012, pp.206

torlar müəyyənləşdirilmiş və təsniflənmişdir. Dövlətin miqrasiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinə vətəndaş cəmiyyətinin institutları, onun inkişaf səviyyəsi də çox əhəmiyyətli təsir göstərir.

Dissertasiya işinin sonuncu – **üçüncü fəsl** **“Qloballaşma kontekstində miqrasiya prosesləri sosial-siyasi tendensiya kimi: Avropa İttifaqı nümunəsində təcrübə mübadiləsi və beynəlxalq əməkdaşlıq məsələləri”** adlanır. Onun **“Avropa “İttifaqı ölkələrində daxili münasibətlər və qloballaşma kontekstində miqrasiya proseslərinin sosial-siyasi xarakteri”** adlı birinci paragrafında bir sıra tədqiqatçıların müasir dövrün qloballaşma prosesinə dair təraşdırmalarına müraciət edilmiş, XIX əsr və XX əsrin başlanğıcında mövcud olmuş qloballaşmanı müasir dövrün qloballaşma prosesindən fərqləndirən amillər qruplaşdırılmışdır.²⁵

- XIX əsr və XX əsrin başlanğıcında qloballaşma bu prosesin bütün iştirakçıları tərəfindən tamamilə dərk edilən dəqiq istiqamətə malik idi. Avropalılar onun hərəkətverici qüvvəsi, subyekti, dünya əyaləti xalqları isə obyektidir. Texnologiya, əmtəə, maliyyə resursları və insan axınları əsasən Avropadan müstəmləkələr istiqamətində hərəkət edirdi. Bu cür qloballaşma “qarşılıqlı asılı” dünyanın yaradılmasını nəzərdə tutmayıb, “Avropa dünyası” nın yaradılması kimi tamamilə aydın və bütövlükdə rəasional məsələni həll edirdir.
- XIX əsr və XX əsrin başlanğıcında qloballaşma “spontan və özüdəstəklənən” proses deyildi. On illər ərzində avropalılar əyalətlərin yenidən qurulmasına, dünyanın uzaq regionlarının əldə edilməsi və onların ümumdünya ticarət, kommunikasiya və mədəni mübadilə sisteminə daxil edilməsi üçün böyük səylər göstərmiş və əhəmiyyətli uğurlar qazanmışdılar.
- XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində qloballaşma müasir qloballaşmadan, həm də onunla fərqlənirdi ki, avropalılar dünya əyalətləri üzərində kəskin nəzarəti onun ərazisində yerləşən xalqlarla silahlı qarşıdurma imkanlarını aradan qaldırmaq və Qərb üçün potensial təhlükələri tamamilə kənar etməklə deyil, həmçinin bu xalqlarla dərin mədəni qarşılıqlı fəaliyyət göstərməklə yaradırdılar.

²⁵ Иноземцев В. Вестернизация как глобализация. Глобализация как американизация // Вопросы философии: Ежемес. науч.-теор. журнал. 2004, №4, 58-69 с.

- XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində qloballaşma bugünkü qloballaşmadan müasir dövrdə hegemon ölkələrin hərbi və təsərrüfat gücünün oynadığı rolla fərqlənir.

Bu paraqrafda BMT, Beynəlxalq Miqrasiya üzrə Qlobal Komissiya, Qlobal Agentlik, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Frontex, Avropa Təlim Fondu, Fundamental Hüquqlar Agentliyi, Xəstəliklərin qarşısının alınması və nəzarət edilməsi üzrə Avropa Mərkəzi kimi Aİ-nin ixtisaslaşmış qurumların bir-biri ilə əməkdaşlıq səviyyələri və səmərəlilik dərəcəsi tədqiq edilmişdir. Həmçinin miqrasiya siyasətinə üç aspektdən baxılmışdır:

1. Milli iqtisadiyyatın əməkçi miqrantların həm sayına, həm də keyfiyyətə tərkibinə görə xoşagəlməz axınından müdafiəsinin təmin olunması;
2. Qəbul edən ölkə daxilində xarici işçi qüvvəsinin çevik tənzimlənməsi yolu ilə əhalinin məşğulluğu sahəsində mövcud olan ən kəskin problemlərin həll edilməsi;
3. İmportyor ölkələrin iqtisadi və siyasi maraqlarını nəzərə alaraq ölkəyə gələn əməkçi miqrantlardan səmərəli istifadə olunması.²⁶

Beynəlxalq və milli səviyyədə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinin mexanizmləri, tendensiyaları, habelə daxili və beynəlxalq miqrasiyanın səbəbləri, mühüm hərəkətverici qüvvələri, xüsusiyyətləri hərtərəfli tədqiq edilmiş, beynəlxalq təşkilatların hesabat və statistik məlumatlarına müraciət edilmişdir, ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Burada qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması ilə bağlı Aİ ölkələrinin və beynəlxalq təşkilatların irəli sürdüyü üsullar da tədqiq edilərək qruplaşdırılmışdır.

Üçüncü fəslin “Miqrasiya prosesləri kontekstində Azərbaycan – Avropa İttifaqı əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişaf dinamikası: readmissiya sazişləri” başlıqlı ikinci paraqrafında olduqca vacib və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir dövr tədqiq edilir. Burada Azərbaycan Respublikası və Aİ-nin miqrasiya siyasəti modelləri müqayisəli şəkildə təhlil edilir, Azərbaycan dövləti ilə Avropa İttifaqının əməkdaşlıq münasibətləri bir çox cəhətdən dəyərləndirilir. Tədqiqatda həmçinin Azərbaycanın yürütdüyü miqrasiya siyasətinin üstünlükləri və

²⁶ Sərdarov M. *Qloballaşma və miqrasiya siyasəti*. Bakı: Təknur, 2010, 124 s.

səmərəliliyi vurğulanır.

Dövlətimiz öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra miqrasiya proseslərinin nizamlanması məsələsi vacib aktual problem kimi gündəliyə gəlsə də, bu istiqamətdə ilk praktik tədbirlər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın münbit coğrafi-siyasi mövqedə yerləşməsinə, əhəmiyyətli tranzit-kommunikasiya imkanlarını nəzərə alan müdrik siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyev daxili və xarici miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi sahəsində mühüm tədbirləri reallaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən miqrasiya siyasəti, o cümlədən multikulturalizm siyasəti sahəsində əldə edilən böyük nailiyyətlər uğurlu xarici siyasət fəaliyyətinin əsas səbəblərindən biri kimi çıxış edir. Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri bütün dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasıdır. Bu istiqamətdə ölkəmiz böyük uğurlar əldə etmişdir. Belə uğurlardan biri “Bakı prosesi” dir. 2008-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülən və dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasını nəzərdə tutan “Bakı prosesi”, Prezident İlham Əliyev qeyd etdiyi kimi, inkişaf etməkdə davam edir və BMT tərəfindən dəstəklənir.²⁷

Bunlarla yanaşı dissertasiyada Avropa İttifaqı tərəfindən 12 ölkə, o cümlədən Azərbaycan dövləti ilə viza rejiminin sadələşdirilməsi və readmissiyası sazişlərinin imzalanması, onun əsas müddəaları, məqsəd və vəzifələri gələcəyə dair səmərəliliyi, əhəmiyyəti tədqiq edilmişdir.²⁸ Beynəlxalq hüquqa əsasən, hər bir dövlət öz ölkəsini tərk etmiş vətəndaşlarını geri qəbul etmək öhdəliyi daşıyır. İkitərəfli müqavilələr bu öhdəlikdən doğan məsələləri effektiv şəkildə həll etmək üçün nəzərdə tutulub. Bu, o deməkdir ki, readmissiya prosesinin baş tutması üçün tərəflər arasında spesifik müqavilənin olması vacib deyil. Bununla belə, bəzən dövlətlər iqtisadi və ya siyasi səbəblərdən ölkələrini tərk etmiş şəxsləri geri qəbul etmək istəmirlər. Müqavilənin

²⁷ *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında: Seçilmiş fikirlər (Azərbaycan, rus və ingilis dil lərində)*. – Bakı: Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, 2017. - 520 səh.

²⁸ *Readmissiya məsələləri üzrə rəhbər sənəd. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı. Bakı, 2013, 157s.*

əsas dəyəri də bu zaman ortaya çıxır.

Tədqiqat işinin bu bölməsində Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinə ölkənin miqrasiya prosesləri kontekstindən nəzər salınmışdır: I Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkün problemi ilə üz-üzə qalan Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi uğurlu miqrasiya siyasəti, bu proses zamanı yaranan problemlərin həllində istifadə olunan üsul və metodlar, yanaşmalar təhlil edilir, əldə olunmuş uğurlar açıqlıb göstərilir. Buarada həmçinin II Qarabağ - 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində Ermənistanın işğalından azad olunmuş ərazilərə keçmiş qaçqın və köçkünlərin qayıdışı ilə bağlı gözləntilər də dəyərləndirilmişdir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində elmi araşdırmaya yekun vurulur, ümumiləşdirmələr əsasında nəzəri və praktiki xarakterli tövsiyələr irəli sürülür. Müəllif belə qənaətə gəlir ki, müasir dövrdə heç bir suveren dövlət, o cümlədən Aİ düşünülmüş miqrasiya siyasətini formalaşdırmadan öz milli təhlükəsizliyini, insan və əmək resurslarının optimal balansını, davamlı sosial-iqtisadi yüksəlişini, firavanlığını təmin edə bilməz. Təkmilləşdirilmiş vahid hüquqi bazanın formalaşdırılması, daha humanist meyarlara əsaslanan “Miqrasiya Məcəlləsi”nin hazırlanması effektiv miqrasiya rejiminin yaradılmasında zəruri vasitəyə çevrilə bilər və Avropa İttifaqını inteqrasiyanın tamamilə yeni səviyyəsinə istiqamətləndirə bilər. Miqrasiya sahəsində Azərbaycan – Aİ əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi də hər iki tərəf üçün faydalı nəticələr verə bilər.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Miqrasiya anlayışı, əsas növləri və sosial-siyasi təhlili // “Tarix və onun problemləri” jurnalı, № 3, Bakı 2013, s.218-229
2. Miqrasiya prosesləri qloballaşma şəraitində // “Sivilizasiya”, №1, Bakı, 2014, s. 136-147
3. Location of global migration processes of the European Union // “Nauka I Studia”, №1, 2014, pp. 92-97
4. Impact of migration on the migration policy of the European Union. // “Гилея”, №83, 2014, pp. 414-416
5. Влияние процесса миграции на миграционную политику стран Европейского Союза, происходящей в мире // Материалы X

Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Strategiczne pytania swiatowej nauki -2014” Volume 25, c. 57-61

6. Qlobal miqrasiya dünyə siyasətində mühüm faktor kimi // “Azərbaycan Respublikasında miqrasiya siyasəti və insan hüquqları” mövzusunda beynəlxalq konfransın tezislər toplusu, 2014, s. 118-120
7. Miqrasiya proseslərinin Avropa İttifaqında mahiyyəti // Dedicated to the 92nd Anniversary of the National leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev, III International Scientific Conference of Young Researchers, 2015, s. 762-764
8. İnsan hüquqlarının inkişafına qloballaşmanın təsiri // “Geostrategiya”, №02(26) Mart-Aprel, 2015, s. 49-51
9. Terror bəşəriyyəti təhdid edən qlobal problemdir // AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutunun 15 illiyinə həsr olunmuş “Soyqırım və terror erməni ideologiyasının əsas amilləri kimi” adlı beynəlxalq konfransının tezislər toplusu, 2013, s. 179-182
10. Miqrasiya siyasəti Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin dinamik inkişaf amili kimi// “Pedaqoji Universitet Xəbərləri” №1, Bakı 2015, s.212-216
11. Müasir dünyada miqrasiya böhranı və onun əsas hədəfinə çevrilən Avropa İttifaqı // “NATO – nun 2016-cı il Varşava Sammiti: imkanlar və gözləntilər” adlı beynəlxalq konfransın tezislər toplusu, 2016, s. 178-183
12. Miqrasiya siyasətinin Avropa İttifaqı ölkələrinin milli təhlükəsizliyinə təsiri // Tarix və onun problemləri” jurnalı 2017, № 1, s.196-200

Dissertasiyanın müdafiəsi “28” yanvar 2022-ci il saat 11:00-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD.2.30 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, Lermontov küçəsi, 74

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “27” dekabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.11.2021

Kağızın formatı: A5

Həcmi: 37535

Tiraj: 100